

Гісторыя баёў у Нарачанскім рэгіёне ў 1916 годзе

Смелы налёт капітана Шчапяцільнікава

Зіма 1915-1916 гадоў на руска-германскім фронце прайшла адносна спакойна. Затое на берагах Нарачы рускія войскі вызначыліся ўдала праведзенай аперацыяй. Так, у кнізе А. Керсноўскага ў “Гісторыя рускай арміі” (глава 15) знаходзім ґрунтоўнае апісанне той знамянальнай падзеі:

“Студзень і люты прайшлі на ўсім тэатры вайны спакойна. Адзінай выдатнай падзеяй тут быў выключна смелы налёт капітана Шчапяцільнікава з калыванцамі 27 лютага па лёдзе возера Нарач, які ўжо ўскрываўся.

З прычыны распачатай адлігі пастаўлення немцамі на лёдзе папярок возера Нарач драцяныя загароды ўпалі. Па-над лёдам праступіла вада. Капітан Шчапяцільнікаў узяў з сабой усе каманды 40-га пяхотнага Калыванская палка, якімі ён загадваў: 600 штыкоў пры 16 кулямётах Кольта і 8 стрэльбавых кулямётаў. Выступілі ў цемры і, абрынуўшыся на немцаў знянацку, захапілі чатыры іх батарэі, прывялі ў поўную неспрыдатнасць 14 гармат і ўзялі ў палон 9 штаб- і обер-афіцэраў і 163 ніжніх чыноў. Назад адышлі пад агнём, пераходзячы па дошках праз расколіны ў лёдзе. Вынікі маглі быць яшчэ больш значныя, але начальнік штаба 10-й пяхотнай дывізіі даў маху і не падтрымаў свечасова капітана Шчапяцільнікава екацярынбуржцамі, як тое было дамоўлена.

Нашы страты склалі каля чвэрці ўсяго атрада... Пераход Нарачанскага возера ў абодва канца – туды ў цемры, назад пад агнём – вёўся па калена ў вадзе, з пастаяннай рызыкай праваліцца ў палонкі і расколіны” .

Ад сябе можна толькі дадаць, што возера Нарач немцы ў свій час перагарадзілі калючым дротам. Падчас абсрэлу альбо па вясне гэты дрот правальваўся пад лёд. Таму пасля вайны калючы дрот на дне возера яшчэ доўга замінаў мясцовым рыбакам лавіць рыбу, так як аб яго ўвесь час рваліся рыбацкія сеткі (на адным са здымкаў віленскага фотамайстра Яна Буглака можна пабачыць парэшткі нямецкага дроту на беразе возера Нарач)....

Аднак у сакавіку на берагах Нарачанскіх азёр накіравана было разгуляцца крывавай трагедыі, якая была перадвызначана жорсткай логікай сусветнай вайны.

Галоўны ўдар вызначылі ў раёне Нарачанскіх азёр

Выкарыстаўшы кароткачасовае зацішша на Усходнім фронце, германскае камандаванне ў лютым 1916 распачало нечаканае наступленне супраць французаў у раёне горада Вердэн.

Становішча імкліва пагаршалася. Францыя апынулася літаральна на мяжы катастрофы і заклікала Расію (ужо праз свайго пасла Морыса Палеолага) як мага хутчэй аказаць дапамогу. Ва ўспамінах начальніка аховы царскай сям’і А. І. Спірыдовіча пра гэты момант распавядаецца наступным чынам:

“27-га лютага Палеолаг быў запрошаны ў палац на сеанс кінематографа. Паказвалі фільм абароны Вердэна, а на другі дзень Гасудар на аўдыенцыі абяцаў яму дапамагчы Францыі пры першай магчымасці” .

Начальнік Генеральнага штабу Германіі Эрых фон Фалькенгайн пазьней узгадаў: “Не было аніякага сумневу, што наступ з боку рускіх ажжыццяўляўся толькі пад націскам іх заходніх саюзнікаў і толькі дзеля іх падтрымкі. Ніякі адказны начальнік, не знаходзячыся пад знешнім прымусам, не мог бы настолькі нізкавартасныя (geringwertige) войскі павесці супраць вельмі трывала умацаваных пазіцый, якімі валодалі немцы. *Калі б нават былі дасягнуты першапачатковыя поспехі, іх нельга было выкарыстаць пры тым стане дарог у гэту пару году”*.

Былі і іншыя прычыны, якія заахвацілі царскую Стаўку кінуць у наступ

велізарную масу рускіх войскаў. Так, генерал А. Самойла адкрыта напісаў у сваіх мемуарах наступнае: “Як у 1914 годзе пры абвяшчэнні вайны царскі ўрад бачыў у ёй сродак барацьбы з рэвалюцыяй, так у 1916 галоўнакамандаванне шукала ў наступу выхад з цяжкага агульнага становішча ў краіне і ў войску, хоць баявая абстаноўка з разваленай арміяй не прадказвала нічога добрага” .

Такім чынам, зыходзячы з розных палітычных меркаванняў, рускае камандаванне вырашыла неадкладна праводзіць наступ. Галоўны ўдар быў вызначаны ў раёне Нарачанскіх азёр. Тым самым рускія войскі павінны былі скаваць праціўніка і зрабіць немагчымым далейшы перакід германскіх рэзерваў у Францыю, у раён Вердэна. У выпадку ж паспяховага развіцця наступу планавалася цалкам выгнаць немцаў за межы Расійскай імперыі, што насамрэч было малаверагодным.

Прыродныя асаблівасці рэгіёна абцяжарвалі наступ

Рашэнне рускага камандавання праводзіць наступ менавіта ў Нарачанскім рэгіёне матывавалася выгаднай канфігурацыяй фронту і перавагай над праціўнікам у жывой сіле. Аднак, як паказаў ход далейшых падзей, гэта рашэнне з’явілася фатальным. У рэчаіснасці ж прыродныя асаблівасці рэгіёна (моцна перасечаная мясцовасць з багаццем азёр, цяжкапраходных багністых участкаў) да крайнасці абцяжарвалі наступальныя дзеянні. Пазней на гэта ж ўказваў А. П. Будберг у сваім “Дзённіку белагвардзейца”. Ранняя вясна і бездараж яшчэ больш ускладнялі выкананне пастаўленай задачы; да таго ж праціўнік грунтоўна і паслядоўна праводзіў перад фронтам свайго войска ўмацаванне абароны. Так, у 1916 годзе немцы пабудавалі вузкакалейную чыгунку, якая вядзе да фронту. Яна злучыла Лынтупы і Кабыльнік (цяпер вёска Нарач) і далей разыходзілася па двух напрамках: адна *ветка* ішла ў раён горада Паставы, а другая – у напрамку да Мядзельскага возера (праз вёскі Плецяшы і Радзкі). У Кабыльніку ў памешчыцкай сядзібе знаходзіўся штаб 21-га ўзмоцненага армейскага корпуса. Вёска Гуменікі была пераўтвораная ва ўмацавальны раён (тут жа размяшчаўся зборны пункт для рускіх ваеннапалонных). Непадалёку ў Беймішках знаходзіўся дырыжабль, з якога вялася карэкціроўка артылерыйскага агню.

Перад пачаткам наступу 2-я руская армія, на якую ўскладалася выкананне асноўных баявых задач, налічвала каля 356 тысяч штыкоў і 17 тысяч шабляў (у немцаў – 74 тысяч штыкоў і 8200 шабляў). Перавага рускіх сіл над праціўнікам, як бачна, дасягала чатырохразовага памеру. Аднак камандуючы 2-й арміяй У.У. Смірноў (выпускнік Полацкага кадэцкага корпуса) спаслаўшыся на хваробу, выказаўся аб сваёй немагчымасці прымаць ўдзел у гэтым наступу. Па гэтай прычыне камандуючы Заходнім фронтам генерал ад інфантарыі А.Я. Эверт накіраваў для правядзення аперацыі камандуючага 4-й арміі генерала А.Ф. Рагозу, які не мог валодаць мясцовай аператыўнай абстаноўкай у дастатковай ступені.

У сваю чаргу, генерал Рагоза для больш зручнага кіравання падзяліў 2-ю армію на тры ўдарныя групы: Паўночную (на паўночны захад ад Пастаў), Паўднёвую – (паміж азёрамі Нарач і Вішнеўскае) і Цэнтральную – (па лініі Мядзел-Паставы). Выкананне асноўных задач пры прарыве нямецкай абароны ўскладалася на Паўночную групу генерала Пляшкова і Паўднёвую групу на чале з генералам Балувевым.

Аднак такая разбіўка на ўдарныя групы была з самага пачатку відавочна памылковай. Генерал-лейтэнант Алі-Ага Шыхлінскі, які на той момант быў генералам па даручэннях пры Вярхоўным Галоўнакамандуючым, пазней у мемуарах напісаў:

“Генерал Рагоза замесца таго, каб узяць аперацыю ў свае рукі, перадаў яе выкананне камандзіру 1-га Сібірскага корпуса генералу Пляшкову і яму падначаліў некалькі іншых корпусаў для нанясення галоўнага ўдару.

Справа ў тым, што ў корпусе няма інструменту для кіравання некалькімі карпусамі, а ў штабе арміі ёсць такі інструмент у асобе генерал-квартирмейстра і яго ўпраўлення. Корпусны камандзір перад асобамі іншых корпусных камандзіраў не можа карыстацца такім аўтарытэтам, якім карыстаўся камандуючы арміяй.

Нарэшце, ніводны з карпусоў не можа ведаць абстаноўкі на ўсім фронце, падлягаючым атацы так, як гэта вядома штабу арміі, які даўно знаходзіцца на гэтым месцы і пільна вывучыў увесь свій фронт.

Па гэтай прычыне я меркаваў, што можна было прадбачыць няўдачу”.

Першы дзень наступу прынёс велізарныя страты

Наступ пачаўся 18 сакавіка 1916 года. Першая атака на вузкім чатырохкіламетровым участку Паўночнай групы войскаў не прынесла поспеху, так як немцы кінжальны агнём з флангаў літаральна прашывалі ланцугі наступаючых. Рускія войскі вымушаны былі адысці на зыходныя пазіцыі.

У гэты ж дзень вайсковыя часткі Паўднёвай групы спрабавалі пераадолець ўмацаванне саперніка паміж азёрамі Нарач і Вішнеўскае, але ўжо ў пачатку атакі некаторыя падраздзялення трапілі пад агонь уласнай артылерыі. Такая няўзгодненасць дзеянняў была аплачана жыццямі многіх рускіх салдат.

Вынікам першага дня наступлення сталі велізарныя страты з боку рускай арміі, зафіксаваныя ў архіўных дакументах: “Страты ў асабістым складзе Другой арміі за 18 сакавіка 1916 года: 22 пяхотная дывізія – 49 афіцэраў і 5547 салдат, 1 сібірскі корпус – 33 афіцэры і 3206 салдат, 5 армейскі корпус –

80 афіцэраў і 4102 салдаты, 36 армейскі корпус – 19 афіцэраў і 2030 салдат”.

19 сакавіка ўпершыню падчас Нарачанскай ваеннай аперацыі была выкарыстана **хімічная зброя**. Нямецкая артылерыя абстрэла рускія пазіцыі, размешчаныя на паўночны ўсход ад возера Вішнеўскае, снарадамі з атрутнымі рэчывамі.

Найбольшага поспеху рускія войскі дамагліся 21 сакавіка. Уначы яны правялі артылерыйскую падрыхтоўку. Разам са звычайнымі было выпушчана 7000 хімічных снарадаў. Пасля гэтага пяхота пайшла ў атаку і дасягнула апошняй лініі варожых умацаванняў каля вёскі Пронькі. Толькі з дапамогай дадатковых рэзерваў немцы змаглі ўтрымаць сваю абарону.

Праз восем год былы галоўнакамандуючы германскім Усходнім фронтам Людэндорф на старонках сваіх мемуараў прызнаваўся :

“З 18-га па 23 сакавіка становішча 10-й германскай арміі было крытычным. Рускія валодалі велізарнай колькаснай перавагай. 21 сакавіка рускія атрымалі ў азёрнай цясніне поспех, які для нас быў вельмі балючым. На захад ад Паставаў іх атака была толькі з цяжкасцю адбіта. Напружанне войскаў, якія прымалі ўдзел у гэтай аперацыі на глыбока размытай зямлі, у халоднае і сырое надвор’е, было вельмі моцным”. Эрх фон Фалькенгайн пра наступленне рускай імператарскай арміі ў сакавіку 1916 года ўзгадваў наступнае: “Атакі працягваліся з выключнай упартасцю да пачатку красавіка, але іх можна было хутчэй назваць крывавамі ахвяраваннямі, чымсьці атакамі”.

Баі за “Фердынандаў нос”

У наступныя дні рускія войскі працягвалі ўпарта наступаць.

Самай галоўнай задачай для войскаў Паўднёвай групы стала ўзяцце ўмацаванай вышыні “Фердынандаў нос” каля вёскі Занарач. Такую назву вышыні прыдумалі рускія салдаты ў насмешку над балгарскім царом Фердынандам – саюзнікам Германіі. Узяцце гэтага ўзвышша матывавалася хутчэй палітычнымі меркаваннямі, чым дыктавалася ваенным становішчам. Камандаванне 2-й арміі з

Будслава і камандаванне Заходняга фронту з штаба ў Мінску ўвесь час цікавіліся ўзяццем вышыні. Рускія салдаты ў баях за “Фердынанд нос” паказвалі прыклады выключнага гераізму.

Упартыя баі падчас наступу працягваліся 10 дзён. Апошнім высілкам стала зробленая 31 сакавіка спроба захапіць вышыню “Фердынандаў нос”. Але і яна апынулася няўдалай. Немцы змаглі даказаць сваё арганізацыйную і тэхнічную перавагу.

Страты

Якія ж вынікі тых падзей? У кнізе Н. Падарожнага “Нарачанская аперацыя ў сакавіку 1916 г.” прыведзены наступныя страты бакоў: за час баёў 2-я руская армія страціла 1018 афіцэраў і 77427 салдат забітымі і параненымі

(30,3 % асабовага складу). З гэтага ліку 12000 было абморожаных і замерзлі, а 5000 трупаму знята з германскіх драцяных загарод.

16 сакавіка 1916 (паводле старага стылю) у сваім лісце да Мікалая II царыца Аляксандра Фёдараўна напісала з Царскага Сяла: “У Вялікім Палацы ўчора я бачыла 4-х Аляксандраўцаў і 2-х Крымцаў, а таксама аднаго жаўнера з твайго 1-га Сібірскага палка, - я яго бачыла параненым у мінулую вайну. Ён сказаў, што тыдзень альбо два таму назад страты ў тваім палку былі агромністыя, забіты альбо паранены зноў амаль усе афіцэры – які жах!”

Страты немцаў склалі 30-40 тысяч чалавек, у тым ліку каля 1200 палоннымі.

Бачных поспехаў у рускіх войсках у ходзе Нарачанскай ваеннай аперацыі, здавалася б, не было – не лічыць жа такімі паўтара дзясятка захопленых кулямётаў і прыблізна 10 квадратных кіламетраў тэрыторыі.

Аднак цаной жыццяў сваіх мужных воінаў Расія цалкам выканалася саюзніцкі абавязак, фактычна ратуючы Францыю ад паразы ў вайне – на фронце ля Вердэна з 22 па 30 сакавіка спыніліся германскія атакі, што дазволіла французам падцягнуць рэзервы.

Баявыя дзеянні не спыняліся

Нягледзячы на зніжэнне ваеннай актыўнасці ў раёне Нарачанскіх азёр пасля сакавіцкіх падзей 1916 года, баявыя дзеянні тут не спыняліся. Захаваліся звесткі аб паветраных баі на дадзеным участку фронту. У зводках Стаўкі Вярхоўнага Галоўнакамандуючага рускай арміі прыводзяцца такія звесткі: “На поўнач ад возера Мядзіол прапаршчык Томсан на апарате “Н’юпар” пераследваў нямецкі “Альбатрос” і гнаў яго да м. Кабыльнік. “Альбатрос” сышоў па кірунку на паўночны захад, а Томсан, абстраляўшы з кулямёта лагер на аэрадроме ў раёне Кабыльнік, паспяхова вярнуўся”. Датаваны паведамленне 16 ліпенем 1916 года.

З успамінаў

Для мясцовага насельніцтва вайна прынесла незлічоныя беды, гора і пакуты.

Вось некаторыя факты з “Ведамасцяў” Княгінінскай царквы за 1916 год: “ ... кліру належыць ферма “Беркаўшчына” , у якой маецца 49 дзесяцін. 1096 кв. саж. усёй зручнай і нязручнай зямлі. Ферма здадзена ў арэнду памешчыку Паклеўскаму-Козеле за 286 р. 50 к. у год , але арэнды клір у 1916 годзе не атрымаў: зямля і сенакос арандатарам не былі выкарыстаны па прычыне ваеннага часу ... Пры царкве ёсць стараста царкоўны селянін **Сяргей Сцяпанаў Грышкевіч**, які ў жніўні месяцы 1916 г. узяты на ваенную службу”.

Вайна ўплывала на лёсы людзей, пакідала зарубіны ў памяці. Вось аповед ураджэнца вёскі Пярэградзь **Адольфа Клечкі** пра падзеі на востраве Замак. Ён размешчаным пасярод возера Мядзел і апынуўся на перадавой лініі руска-германскага

фронту:

“У пачатку мінулага стагоддзя востраў Замак належаў пану Козел-Паклеўскаму (маёнтак яго знаходзіўся непадалёку ад вёскі Юшкавічы). На Замку быў вялікі дом (цяпер бачныя рэшткі падмурка даўжынёй 25 і шырынёй 10 метраў , каменныя падвалы) ... З Вільні сюды прыязджала сям'я толькі летам, а слугі тут жылі круглы год - жанчына Цыцэлія з вёскі Пярэгарадзь і Міхневіч. Яны трымалі двух кароў, каня, мелі лодкі ... У 1914 году пачалася вайна. Калі руская армія адступіла, востраў занялі немцы. Пад рукі яны вывелі

Козел-Паклеўскага, які быў як раз там, пасадзілі ў лодку, паплылі да паўвострава Дубовае потым адправілі яго ў тыл , хутчэй за ўсё ў Вільню ... Немцы абгрунтаваліся на востраве, рускія пачалі адбіваць яго. Ад артылерыйскага снарада згарэў дом. Потым рускія салдаты зрабілі вялікія лодкі, якія ўмяшчалі па 10 чалавек. Па дзве з іх пасадзілі па восем чалавек адважных ваяўнічых казакоў і загадалі плыць да замка. Цёмнай ноччу, пад вецер, ціха і непрыкметна планавалі высадзіцца на бераг. і ўсё ж немцы іх заўважылі . Казакоў з адной лодкі ўсіх знішчылі (пахавалі іх на беразе). Іншая лодка паспела схаватца ў начной цемры і вярнуцца на бераг ... Пазней немцы самі пакінулі востраў”.

Апісанне падзей Першай сусветнай вайны на Мядзельшчыне можна знайсці, у дзённіку нашага земляка, ураджэнца вёскі Скары **Міхаіла Мялешкі** (частка дзённіка апублікавана ў кнізе "Памяць:Мядзельскі раён"), ва ўспамінах ураджэнца Арэнбурга **Маркела Максімава**, у мемуарах **Міхаіла Лемке** “250 дзён у Стаўцы”, у кнізе франузскага амбасадара ў Расійскай імперыі **Морыса Палеолага** “Царская Расія напярэдадні рэвалюцыі”, ва ўспамінах начальніка аховы царскай сям'і **Аляксандра Спірыдовіча** “Вялікая Вайна і Лютаўская Рэвалюцыя 1914-1917 гг.”, кнізе **Алега Платонава** “Мікалай II у сакрэтнай перапісцы”, у рамане **Валянціна Пікуля** “Моонзунд”.

Аднак да гэтага часу адчуваецца недасказанасць пра трагічныя падзеі той вайны. Адсутнасць правільных высноў прывяла да таго, што жорсткая барацьба паміж усходнееўрапейскай і заходнееўрапейскай цывілізацыямі працягвалася і надалей...

У наш час нашчадкі павінны не толькі клапаціцца пра магільныя загінуўшых герояў, але і памятаваць, што любы канфлікт патрэбна вырашаць мірным шляхам.

Вадзім Праўрацкі.

м. Кабыльнік

P.S. ГЛУХОЎСКІ Язэп Язэпавіч, нар. 1893 у м. Сьвіра Шэметаўскай вол. Віленскай губ., паляк, зь сялян, выш. адук., рабочы саўгасу імя Яжова Літвінаўскага с/с Ветрынскага р-ну. Служба ў царскай арміі 1913-1917; 1920-1922 у палоне ў Польшчы. Арыштаваны 38.08.27. Асуджаны 38.11.11 «тройкай» як агент польскай выведкі паводле арт. 68 КК БССР да ВМП. Расстраляны 38.11.26. 89.08.00 справа пераглядалася Вайсковай пракуратурай ЧБВА. УКГБ Віцебскай вобласці